

A budapesti pénzpiac a 19–20. században

Kövér György: A pesti City öröksége. Banktörténeti tanulmányok.

(Várostörténeti tanulmányok.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2012. 434 oldal.

Közel egy emberöltő munkája fekszik ebben a vaskos kötetben, húsz banktörténeti írás, melyek közül a legelső 1984-ben, az utolsó 2011-ben jelent meg. Az első tanulmány megjelenésekor már és még nem léteztek valódi bankok Magyarországon, és maga a banktörténet mint diszciplína sem volt ismert. A II. világháború előtt született néhány munkát leszámítva,¹ Magyarországon elmaradt a banktörténet és a vállalkozástörténet önálló tudományágként való megjelenése a II. világháború utáni évtizedekben. A bankrendszer államosítását követően a vállalkozástörténet üzemtörténetté alakult, amely a tőkés vállalatot az osztályharc színtereként ábrázolta, témája elsősorban a gyártási eljárások, technológiák leírása lett, és szinte egyáltalán nem vizsgálta a vállalatvezetést, a vállalkozások pénzügyi, kereskedelmi tevékenységét. Ezekben a munkákban a vállalkozó alakja vagy meg sem jelent, vagy mint kizsákmányoló tőkést mutatták be. Az üzemtörténészek előszeretettel írtak a nagyipari vállalatoknak, a munkásmozgalom fellegvárainak a múltjáról, ám a bankokról, biztosítóintézetekről, kereskedelmi vagy közlekedési vállalkozásokról egyáltalán nem készült ekkoriban feldolgozás. Bár a vállalkozó a 60-as, 70-es évektől újra a történeti kutatás témája lett, az első banktörténeti munkákra a nyolcvanas évekig kellett várni. Ránki Györgynek a Magyar Általános Hitelbankról 1982-ben megjelent úttörő írását leszámítva,² Kövér György volt az, aki újra meghonosította a pénzintézetek és pénzemberek múltját elemző műfajt itthon, megismertette olvasóit a váltó, a lombardkölcson és a parciális obligáció természetrajzával, egy olyan korban, amikor kezdték újra felismerni a hitel és a bankok jelentőségét.³

A pesti City öröksége című kötet az elmúlt évtizedek kutatásainak összefoglalása, itt olvashatjuk azokat az új munkákat, amelyek nem jelentek még meg, és azokat a korábban írtakat is, amelyek eddig nehezen voltak hozzáférhetőek. A könyv a címében is utal arra a kérdésre, amelyre mindegyik tanulmány keresi a választ: milyen örökséget hordoz Budapest egykori pénzügyi negyede; kik hozták létre, kik éltették a pesti Cityt a 19. században és a 20. század elején; hogyan, miért, mikor jöttek létre, miként működtek a 19. század pénzközvetítő intézményei? Bár az írások mindegyike önálló tanulmányként született, mégis meglepően szervesen épülnek egymásra, mindegyik hozzátesz néhány fontos új szempontot az összképhez. A kötetet elolvasva, olyan világba merülhetünk alá, amely

¹ Többek között: Vargha 1885; Pólya 1895; Engel – Bartha 1914; Alföldi 1928; Szádeczky-Kardoss 1928; Jirkovszky 1944; 1945.

² Ránki 1982.

³ Az első írások között találjuk: Kövér 1984; 1986; 1987a; 1987b.

rég elsüllyedt ugyan, de lenyomatában, örökségében, a ránk hagyományozott építészeti, tárgyi emlékekben máig jelen van.

Nehéz lenne besorolni valamilyen részdiszciplína alá a kötetet, hiszen nemcsak a gazdaságtörténet, vállalkozástörténet vagy a pénz- és banktörténet iránt érdeklődők, de a társadalomtörténet, a város-, a mentalitás- vagy a családtörténet művelői is haszonnal forgathatják az írásokat. A kötet megkerülhetetlen olyan alapvető kérdések tanulmányozásához is, mint a családi vállalkozás⁴ vagy a menedzseri vállalat történeti evolúciója. Az elemzésekben nagy súlyt kap a családi vállalatok szerveződése, a családi, rokoni viszonyok üzleti szerepe. A szerző rendkívül sok nézőpontból közelít a tárgyához, sok izgalmas kérdést tesz fel, és olyan invenciózusan használja a forrásokat, olyan sokféle tudással elemzi a kérdéseket, ami egyedülállóná teszi a könyvet. Egy eddig alig ismert, komplex történet árnyalt felfejtése bontakozik ki a kötet lapjain, a hazai hitel- és bankrendszer megjelenése, a kiépülő pénz- és tőkepiac szereplői közötti kooperáció és rivalizálás, bankok születése és bukása, pénzügyi-gazdasági válságok és békés növekedési periódusok váltakozása. Apák és fiúk generációi követik egymást a változó történeti időben és térben. Bár a történet alapvetően egy szűk területen, a pesti Lipótvárosban, a Nádor utca és a Szabadság tér körüli utcákban játszódik, de helyszínként feltűnik a császárváros és a birodalom több pénzügyi központja is: megismerjük „a pest-wienerisch” vállalkozók típusát, a vidéki, feltörekvő városokból elszármazott bankárokat. A helyi piacok, a pesti bankok tevékenységének analízisét a nemzetközi bankkonzorciumok, külföldi kötvénykibocsátások és a nemzetközi tőkeáramlás elemzése egészíti ki.

Hihetetlenül sok szereplője van a kötetnek, sok remekbe szabott portrét, családképet találunk az írásokban. Az aprólékos kutatómunka eredményeként meglevenednek a Kállay család tagjai, a Wodianerek, megjelenik Krausz Simon, Wahrmann Mór, Kornfeld Zsigmond és Pallavicini Ede. A szikár banktörténeti elemzést mikrohistoriái látószög és társadalomtörténeti háttér egészíti ki. A struktúrák és a makroökonómiai összefüggések mögött ott találjuk az egyes intézményeket és egyéneket, a családokat, a szűkebb és tágabb üzleti és szociális hálót. Megismerjük nemcsak a családok, de a cégek történeti demográfiáját is: hogyan kapcsolódott össze a firmák életciklusa a családokéval. Az egymás után sorakozó tanulmányokban sokszor bukkan elénk ugyanaz a bankház, család,

⁴ A családi vállalat történeti vizsgálata az utóbbi évtizedek népszerű témája lett, és a kutatók eredményeként alapvetően megváltozott a családi tulajdonban, családi irányítás alatt álló cégek megítélése. Míg korábban konzervatív, alkalmazkodásképtelen és anakronisztikus vállalkozási formaként ábrázolták, amelyet szükségszerűen szorított ki idővel a menedzseri vállalat, ma már sokkal pozitívabban az összkép; az iparosodás kezdetén a családi cégek tudtak a leginkább alkalmazkodni a kor nagyfokú üzleti, piaci bizonytalanságához, a gyenge jogbiztonsághoz, a bizalomra épülő hálózatok sarkalatos elemét alkották. A család által biztosított erőforrások: a munkaerő, a tőke, az információ és a szakmai tudás nélkülözhetetlenek voltak a vállalkozások létrehozásához és sikerességéhez. A családi vállalkozások a későbbi századokban is tartósan fennmaradtak, és máig meghatározó szerepet játszanak a fejlett és fejlődő országok gazdaságában egyaránt. A téma néhány alpmunkája: Kocka 1995; Rose 1996; Colli 2003; Colli – Rose 2010.

bankár vagy kereskedő más-más időpontokban és összefüggésekben: így bomlik apránként ki az ágas-bogas történet és áll össze a kép.

A kötet öt nagyobb fejezetre tagolódik. Az első, bevezető fejezet (*Bevezetés*) első tanulmánya (*A magyar banktörténetírás helyzete és hagyományai*) áttekintést ad a magyar banktörténeti kutatásokról, bemutatja a kezdeteket és a folytatás nehézségeit. A *Folytonosság és megszakítottság a magyar banktörténetben* című, eddig még nem publikált konferencia-előadás pedig a hitelrendszer 19. századi genezisét, válságokkal tarkított evolúcióját mutatja be.

A *Reformálódó régi rendszerek* címet viselő második fejezet a 19. század középső évtizedeinek hitelrendszerét vázolja. A nagykállói Kállay család hitelügyeinek gondos elemzése feltárja azt az utat, amely a hagyományos hitelformáktól vezetett a magánbankári, majd a pénzügyi hitelezés felé. Kövér György nem a megszokott módon mutatja be az eladósodott dzsentri hagyományos figuráját, amikor megírja Kállay Béni „kölcsön-krónikáját”, hanem egy olyan birtokosról ír, aki nemcsak adós, hanem hitelező, befektető is, aki jól eligazodik saját pénzügyeiben, és ügyesen használja a hagyományos és az újonnan megjelenő hitellehetőségeket; váltóhitelét például családi kölcsönre, majd jelzáloghitelre konvertálja. A kötet számos tanulmányában tapasztaljuk, hogyan kérdőjelezi meg Kövér György a bevett, rögzült sztereotípiákat, így például az eladósodó, lecsúszó dzsentri körüli toposzokat.⁵ *A bankkérdés: két-bankrendszer vagy binacionális bank (1867–1878)* című terjedelmes tanulmány az Osztrák–Magyar Bank létrejöttének előzményeit tárja fel, azt, ahogyan a kiegyezés körüli politikai viták részeként kialakult a jegybankügy koncepciója, és az ellentétes érdekek, érvek, politikai erők összecsapását követően, megszületett a kompromisszum az Osztrák Nemzeti Bank duális átalakításáról.

A könyv egyik korábban máshol meg nem jelent írása *A pesti kereskedő-bankár „ezüstkora” 1847–1873* című hetvenoldalas tanulmány. A kézirat zöme még 1988–1989-ben íródott, a pénzváltókról szóló záró fejezet pedig kifejezetten a kötet kedvéért készült el.⁶ A munka az 1840-es évektől az 1870-es évekig mutatja be a 19. század elejének aranykorán már túljutott, de a pénzközvetítésben még mindig meghatározó szerepet játszó bankárok – ovidiusi utalással – ezüstkornak nevezett korszakát. Fontos tanulság, hogy az intézményesített pénzközvetítés megjelenését megelőző korszak legfontosabb szereplői a 19. század második felében, sőt még a 20. század első évtizedeiben is megkerülhetetlenek maradtak, nélkülük nem érthető meg a hazai banktörténet sem. A tanulmány finom distinkciókat tesz magánbankár és kereskedő-bankár fogalma között, és megállapítja, hogy a hitelrendszer e fontos szereplőinek többsége a nagykereskedelmi tevékenységgel foglalkozók közül került ki az 1840–1850-es években.

⁵ A dzsentri fogalomtörténetének elemzéséről lásd: Kövér 2003.

⁶ Nem először foglalkoztatja a kereskedő-bankár alakja a szerzőt, *A pesti kereskedő-bankár második virágzása és az iparfinanszírozás a 20. század első felében* című, először 1997-ben, a *Replika* hasábjain publikált tanulmánya mintha a most megírt elemzés kiegészítése, az itt leírt történet záróakkordja lenne (Köver 1997).

A pesti kereskedő-bankárok származásának, életútjának, felekezeti hovatartozásának elemzése ismét igazolja, milyen sokrétű volt ez a társadalmi csoport, és cáfolja azt a többek között Szekfű Gyulától származó, igen elterjedt tézist, amely szerint a rendi korszakban és a kapitalizmus kialakulásakor kizárólag zsidó terménykereskedők rendelkeztek pénztökével.⁷ Kövér György szerint „a tételt (beleértve fordított előjelű utánérzéseit is) ideje lenne a funkcióját veszített ideológus mítoszok lomtárába [helyezni]” (151), hiszen katolikus, protestáns és görögkeleti is volt a hitelrendszer működtetői között, s nemcsak terménykereskedők, hanem kézműáruval nagyban kereskedők, bizományi, szállítmányozási és váltóüzletet gyakorlók is képviselve voltak a nagykereskedők között. A zsidó származású nagykereskedők túlsúlya csak az 1870-es évektől figyelhető meg a kereskedő-bankárok körében. A bankok megjelenésével jellemzett átmeneti korszakban a kereskedelemmel, hitelezéssel foglalkozók rendies, felekezeti elven alapuló tagolódását egyre inkább a kereskedelmi funkciók szerinti tagolódás váltotta fel. A tanulmányt a pénzváltó irodák és tulajdonosaik bemutatása zárja, melyből többféle pályávet is megismerhetünk.

A *Bankház- és bankárbiográfiák* című, harmadik fejezetben található tanulmányok egy része (*Rothschild – Sina – Wodianer; Bécsi bankárok az ún. magyar konzorciumban; Wahrmann és fia; Deutsch Ig. és fia; Egy magánbankár a 20. században: Krausz Simon* címekekkel) mintha az ezüstkorról szóló írás szerves folytatása lenne. A bécsi és a pesti magánbankházak, de még kései utódjuk, Krausz Simon is a magánbankári tradíciók képviselői voltak a 19–20. század fordulóján. Az írások egy zárt, nehezen megnyíló világot ábrázolnak, amely kevés írásos dokumentumot hagyott hátra. A szerző mégis bravúros leleménnyel találta meg azokat a forrásokat, amelyek szóra bírhatóak, legyenek azok hagyatékok, végrendeletek, cégbíróági, közjegyzői iratok, főkönyvek, mérlegek, naplók vagy levelezések, esetleg visszaemlékező tanúk, mint Tárai Pál, egykori értékpapír-bizományos.⁸ Ezekből az apró elemekből áll össze a kép, így ismerjük meg a kereskedő-bankároknak külföldön is csak az elmúlt évtizedekben kutatás alá vont alakját.⁹ A szerző bevezeti olvasóit a Rothschild-konzorcium megalakulásának körülményeibe is, felvázolja a magánbankárok, kereskedő-bankárok és az újonnan megjelenő pénzügyintézetek egymásra épülését, a köztük kibontakozó munkamegosztás természetét.

A *Bankárok és bürokráták: a Magyar Általános Hitelbank igazgatósági tanácsa és igazgatósága (1876–1905)* című írás a menedzseri vállalat evolúciójának finom elemzése. Magyarországon még alig foglalkoztak ezzel a kérdéssel, pedig az

⁷ „[Az] a kevés pénzbeli tőke, mivel Magyarország a kapitalizmus beköszöntésekor rendelkezett, szinte kizárólag a zsidóság zsebében volt. Az ország tőkésosztálya már 48 és 67 előtt zsidó volt, mi sem természetesebb tehát, mint hogy a kapitalizmus első munkásai és élvezői is zsidók voltak” (Szekfű 1920: 216).

⁸ Kövér 2002b.

⁹ Wixforth – Ziegler 1994; Jonker: 1996; Wixforth – Ziegler 1997; Reitmayer 1999; Cassis 2009; Pak 2013.

elmúlt évtizedekben a vállalkozástörténeti kutatások egyik kulcskérdésévé vált.¹⁰ A tanulmány azt vizsgálja, hogyan alakult a menedzserek helye, autoritása, kompetenciája a Hitelbankban a 19. század végén és a 20. század elején. Külön érdekessége, hogy bemutatja a bank vezetőinek karrierjét, és megismertet a korántsem csak a bank presztízsének emelése végett a bankban aktívan tevékenykedő arisztokrata bankárok pályáivével: örgr. Pallavicini Ede, gr. Wickenburg Márk vagy gr. Zichy Nándor, aki egyben a Katholikus Néppárt megalapítója is volt, egyaránt lényeges szerepet játszott a bank életében.

A *Budapesti milliomosok a 19. század végén* című írás szintén most jelenik meg először nyomtatásban, a pesti gazdasági elit tagjait a központi bank legjobb adósairól készített listája¹¹ alapján mutatja be. A tanulmány fontos tanulsága, hogy milyen sok a megalapozatlan sztereotípia a témával kapcsolatban. A vagyonosodás jellemzői, a vagyon struktúrája vagy akár a magánvagyon és az üzleti vagyon összekapcsolódásának módja sem jelez egyértelmű felekezetspecifikus vonásokat; a katolikus és a zsidó vállalkozócsaládok között számos azonosság, párhuzam tárható fel. A felekezetenél fontosabb választóvonalnak bizonyultak a generációk közötti különbségek.

A *Nemzetközi hálózatok* című fejezet szintén több rögzült teóriát oszlat szét a tőkeimport kérdésének, illetve a külföldi tőke hazai pénzintézetekben és államkölcsönökben játszott szerepének bemutatása kapcsán. A *Modernizációs paradigmák és a magyar bankrendszer kialakulása* című tanulmány bemutatja a magyar bankrendszer kialakulását és első súlyos, 1873. évi válságát. A gründolási láz során létrejött, majd a válságban elbukott két pesti nagybank, az Angol–Magyar és a Franco–Magyar Bank mögött – nevük ellenére – valójában kevés külföldi tőke volt, Kövér szerint „kvázi-internacionális bankok” voltak, amelyek üzletpolitikája, beruházási stratégiája nem különbözött lényegesen a válságban végül bécsi segítséggel talpon maradt Magyar Általános Hitelbankétól. A két bank legnagyobb veszteségeit a tárcáikban maradt értékpapírok árfolyamesése és az úgynevezett lebonyolítatlan üzletek okozták: az olyan üzletek és vállalatok, amelyeket már nem tudtak haszonnal értékesíteni. Az Angol–Magyar Bank tőkeerő híján nem volt képes fenntartani érdekelttségét abban a vidéki bankhálózatban sem, amelynek alapításában közreműködött, hamar eladni kényszerült a bankokban levő részvénytulajdonát, ahogy nem volt sikeres a Franco–Magyar Bank szerbiai bankalapítása sem. A két balsorsú pénzintézet történetével még további két írás foglalkozik a kötetben (*A brit tőkepiac és Magyarország: az Angol–Magyar Bank [1868–1879]; Gründolás 1869-ban. A Franco–Magyar Bank címmel*).

Kövér György több alkalommal írt a kiegyezés évében alapított Magyar Általános Hitelbank történetéről, amelyet a történészi köztudat a bécsi Rothschildok bankjaként tart számon. Az *Osztrák Credit – Magyar Hitel. Az Osztrák Creditans-*

¹⁰ Chandler 1962; 1977; Schmitz 1993; Chandler et al. (eds.) 1997; Chandler 1999; Cassis 1999; Amatori – Jones (eds.) 2003; Blackford 2008.

¹¹ Kövér György már korábban is felhasználta az Osztrák–Magyar Bank legjobb adósairól készült listákat forrásként: Kövér 2002.

talt és a Magyar Általános Hitelbank kartellje (1871–1900) című munkájában Kövér történelmi bravúrral tárja fel és tisztázza azt a komplex és idővel jelentősen módosuló viszonyt, amely a budapesti nagybankot a patinás bécsi magánbankházhoz és a részben általa alapított Creditanstalthez fűzte. A Hitelbank vezetőségének folyamatos és lassú függetlenedése mellett végig fennmaradt a szoros üzleti és tulajdonosi, részvényesi kapcsolat a bécsi pénzüzetekkel, ám 1871-től az együttműködést már változó és időről időre megújított tartalmú kartellszerződés rögzítette. Kövér György a források révén tisztázza a bécsi befektetők tulajdoni arányait, közgyűlési letétjeik alakulását és tulajdonosi stratégiáját. Ez a történet is remek alkalom arra, hogy a szerző olyan elterjedt koncepciókkal polemizáljon, mint a finánc-tőke, a monopolkapitalizmus vagy a modernizáció elmélete,¹² és szembeállítsa velük saját, a források által alátámasztott felfogását. *A Rothschild-konzorcium, a Magyar Általános Hitelbank és a magyar államadósság* című elemzés a magyar állam hitelfelvételének történetét vizsgálja meg a nemzetközi tőkepiacokon.

A pesti City története nem ér véget a világháborúkkal. Az ötödik, záró fejezet (*Rendszerváltozások: a 20. század második fele* címmel) a bankok 1947–48-as államosításától a bankprivatizációig tartó időszakot vizsgálja, főként a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és utódvállalata, a Magyar Külkereskedelmi Bank példáján.

A kötet értenyei mellett meg kell említeni néhány dolgot, amelyet hiányoltam a munkából. Telitalálat a kötet címe, tömören és csattanósan fejezi ki, hogy miről szól a könyv, de hiányzik a térbeliség hangsúlyosabb megjelenítése. Az olvasó örülne egy térképnek, szeretné tudni, hol éltek és dolgoztak azok, akikről a kötet lapjain olvashat, merre voltak a bankok, a magánbankházak, a tőzsde, vagy azok a kávéházak, ahol a börziánerek egy kávé mellett a tőzsdei híreket olvasták vagy üzletet kötöttek. Az olvasó szívesen látna képeket a helyszínek mellett a szereplőkről is, hogy még elevenebben léphessenek elénk a könyv lapjainak hősei. Elszórt utalásokban, félmondatokban találkozunk a történetek női szereplőivel. A bankárok, kereskedők feleségei, lányai, özvegyei azonban kevésbé jelennek meg, pedig ennek a világnak ők is tevételes szereplői voltak. Az utóbbi években a vállalkozástörténeti irodalom egyik új témája lett a vállalkozó nők korábban alig ismert, rejtett történetének bemutatása,¹³ itthon is megérdemelné ez a kérdés a további kutatásokat.

A pesti City öröksége fontos új tagja az egyre gyarapodó hazai bank- és vállalkozástörténeti irodalomnak, tanulmányai összefoglaló képet adnak a budapesti pénzpiac 19–20. századi történetéről, ugyanakkor részletekben is rendkívül gazdagon mutatják be a bankok és bankárok tevékenységét, és számos ponton módosítják a korábban elfogadott nézeteket.

Pogány Ágnes

¹² Gerschenkron 1984; Hilferding 1959; Rostow 1960.

¹³ Kwolek-Folland 1998; Beachy et al. (eds.) 2006; Kay 2009. Az *Enterprise & Society* című vállalkozástörténeti folyóirat 2001-ben a márciusi és júniusi számát is a témának szentelte, lásd: Kwolek-Folland 2001; Craig 2001.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Alföldi Antal 1928: *A budapesti pénzüintézetek története napjainkig*. Budapest.
- Amatori, Franco – Jones, Geoffrey (eds.) 2003: *Business History around the World*. Cambridge.
- Beachy, Robert – Craig, Béatrice – Owens, Alastair (eds.) 2006: *Women, Business and Finance in Nineteenth-century Europe: Rethinking Separate Spheres*. Oxford–New York.
- Blackford, Mansel G. 2008: *The Rise of Modern Business: Great Britain, the United States, Germany, Japan, and China*. Chapel Hill.
- Cassis, Youssef 1999: *Big Business – The European Experience in the Twentieth Century*. Oxford.
- Cassis, Youssef 2009: *City Bankers 1890–1914*. Cambridge.
- Chandler, Alfred D. 1962: *Strategy and Structure*. Cambridge, Mass.
- Chandler, Alfred D. 1977: *The Visible Hand*. Cambridge, Mass.
- Chandler, Alfred D. 1999: *Scale and Scope: the Dynamics of Industrial Capitalism*. Cambridge, Mass.–London.
- Chandler, Alfred D., Jr. – Amatori, Franco – Hikino, Takashi (eds.) 1997: *Big Business and the Wealth of Nations*. Cambridge.
- Colli, Andrea – Rose, Mary B. 2008: Family Business. In: Jones, Geoffrey – Zeitlin, Jonathan (eds.): *The Oxford Handbook of Business History*. Oxford, 194–218.
- Colli, Andrea 2003: *The History of Family Business 1850–2000*. Cambridge.
- Craig, Béatrice 2001: Petites Bourgeoises and Penny Capitalists: Women in Retail in the Lille Area during the Nineteenth Century. *Enterprise & Society* (2.) 2. 198–224.
- Engel Emil – Bartha László 1914: *A budapesti tőzsde története, 1864–1914*. Budapest.
- Gerschenkron, Alexander 1984: *A gazdasági elmaradottság történelmi távlatból*. Budapest.
- Hilferding, Rudolf 1959: *A fináncnöke: a kapitalizmus legújabb fejlődési szakaszának vizsgálata*. Budapest.
- Jirkovszky Sándor 1944: *Az Osztrák–Magyar Monarchia jegybankjának története*. Budapest.
- Jirkovszky Sándor 1945: *A magyarországi pénzüintézetek története az első világháború végéig*. Budapest.
- Jonker, Joost 1996: *Merchants, Bankers, Middlemen. The Amsterdam Money Market during the First Half of the 19th Century*. Amsterdam.
- Kay, Alison C. 2009: *The Foundations of Female Entrepreneurship. Enterprise, Home and Household in London, c.1800–1870*. London.
- Kocka, Jürgen 1995: The Entrepreneur, the Family and Capitalism. Some Examples from the Early Phase of Industrialisation in Germany. In: Rose, Mary B. (ed.): *Family Business*. Aldershot, 512–541.
- Kövér György 1984: A brit tőkepiac és Magyarország: az Angol–Magyar Bank (1868–1914). *Századok* (118.) 3. 486–513.
- Kövér György 1986: *1873. Egy krach anatómiája*. Budapest.
- Kövér György 1987a: Egy kereskedő-bankár kapcsolatrendszere – Kohen I. I. 1869-es csődperének tanulságai. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom – Polgári Társadalom*. 1. Salgótarján, 321–331. (Megjelent még: Kövér György 2002: *A felhalmozás éve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 53–61.)

- Kövé György 1987b: Egy magánbankár a XX. században – Krausz Simon. *Valóság* (30.) 3. 56–63.
- Kövé György 1997: A pesti kereskedő-bankár másodvirágzása és az iparfinanszírozás a 20. század első felében. *Replika* (8.) 25. 47–53. (Megjelent még: Kövé György 2002: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 321–327.)
- Kövé György 2002a: Budapest „legjobb adósai” (1879–1890). In: Kövé György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 139–150.
- Kövé György 2002b: A pesti tőzsde története – az értékpapír-kereskedő szemével. In: Kövé György: *A felhalmozás íve. Társadalom- és gazdaságtörténeti tanulmányok*. Budapest, 232–237.
- Kövé György 2003: Középrend vagy középosztály(ok)? Társadalomteremtő fogalomalkotás Magyarországon a reformkortól az első világháborúig. *Századok* (137.) 5. 1119–1168.
- Kwolek-Folland, Angel 1998: *Incorporating Women: A History of Women and Business in the United States*. New York.
- Kwolek-Folland, Angel 2001: Gender and Business History. *Enterprise & Society* (2.) 1. 1–10.
- Pak, Susie J. 2013: *Gentlemen Bankers: The World of J. P. Morgan*. Cambridge, Mass.
- Pólya Jakab 1895: *A budapesti bankok története az 1867–1894. években*. Budapest.
- Ránki György 1982: A Magyar Általános Hitelbank a 20-as években. *Történelmi Szemle* (25.) 1. 67–81.
- Reitmayer, Morten 1999: *Bankiers im Kaiserreich: Sozialprofil und Habitus der deutschen Hochfinanz*. Göttingen.
- Rose, Mary B. 1996: Family firm, community and business culture: a comparative perspective on the British and American cotton industries. In: Godley, Andrew – Westall, Oliver M. (eds.): *Business history and business culture*. Manchester, 162–189.
- Rostow, Walt Whitman 1960: *The stages of economic growth: a non-communist manifesto*. Cambridge.
- Schmitz, Christopher J. 1993: *The growth of big business in the United States and western Europe, 1850–1939*. Cambridge.
- Szádeczky-Kardoss Tibor 1928: *A magyarországi pénzintézetek fejlődése*. Budapest.
- Szekfü Gyula 1920: *Három nemzedék: egy hanyatló kor története*. Budapest.
- Vargha Gyula 1885: *Magyarország pénzintézetei: visszapillantás hitelviszonyaink fejlődésére és a hazai pénzintézetek négy évtized alatti működésére*. Budapest.
- Wixforth, Harald – Ziegler, Dieter 1994: The niche in the universal banking system: the role and significance of private bankers within German industry, 1900–1933. *Financial History Review* (1.) 2. 99–119.
- Wixforth, Harald – Ziegler, Dieter 1997: Deutsche Privatbanken und Privatbankiers im 20. Jahrhundert. *Geschichte und Gesellschaft* (23.) 2. 205–235.